

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРІОДИЗАЦІЇ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

Д. О. Король

Анотація. Стаття присвячена аналізу періодизації холодної війни – глобального протистояння між Сполученими Штатами Америки та Радянським Союзом у другій половині ХХ століття. У роботі досліджуються основні підходи до поділу холодної війни на ключові фази, враховуючи політичні, економічні та військові аспекти конфлікту. Особлива увага приділяється трьом підходам до періодизації: радянсько-російському, традиційному західному та ревізійністському.

Метою статті є систематизація підходів на основі позицій дослідників, а також опис критичних точок, де їхні думки розходяться найбільше. Стаття має на меті поглибити розуміння динаміки холодної війни та її вплив на сучасний світовий порядок.

Ключові слова: холодна війна, США, СРСР, періодизація.

Одним із найбільш дискусійних питань історіографії холодної війни є питання про те, хто несе відповідальність за розпалювання цього глобального конфлікту. На перший погляд, це може здаватися не стільки науковим, скільки політичним, проте важливо брати до уваги, що історія також перетворилася на поле битви холодної війни. Лише після завершення біполярного протистояння та розвіювання ідеологічної завіси відкрилися нові можливості для дослідження цього вкрай важливого явища світової політики, включно з її виміром динаміки конфронтації, періодизації.

Коли історики намагаються виокремити певні етапи розгортання холодної війни, вони стикаються з двома основними складнощами: яку дату або подію взяти за початок конфлікту, а також як співвідносяться періоди домінування конфронтації (холодної війни) та співпраці (розрядки). Відповіді на ці питання значною мірою залежать від підходу до визначення самого поняття «холодна війна». У цій статті ми зробимо загальний ретроспективний огляд проблеми періодизації системної конфронтації між Заходом і Сходом, враховуючи ці ключові аспекти.

Радянська історіографія представляє найбільш безальтернативний погляд на холодну війну. Вона представляла це явище з єдино можливого ракурсу, де відповідальність за її розгортання покладалася виключно на західні держави, передусім на США. Радянські дослідники підходили до вивчення цього явища з чіткою метою – довести, що саме західні країни спровокували конфлікт. Вивчення та бачення холодної війни було підпорядковане державній пропаганді, що відображало офіційну позицію Кремля, обмежуючи об'єктивність і неупередженість аналізу. Приміром, радянський історик Олександр Яковлев наголошував, що промова Вінстона Черчилля у Фултоні в 1946 році лише офіційно зафіксувала той зовнішньополітичний курс США, який уже діяв, і призвела до проголошення «доктрини Трумена», що стала першим політичним кроком у розгортанні конфронтації [1]. Отже, на його погляд, фултонська промова є офіційним початком холодної війни. Подібні твердження також можна знайти в інших радянських публікаціях, де «доктрина Трумена», «план Маршалла» і створення НАТО були представлені як ключові етапи агресивної політики американського імперіалізму, що призвело до загострення міжнародної напруженості. Важливо зазначити, що цей підхід залишався незмінним від сталінських часів до періоду Горбачова.

Радянська історіографія прийняла схему періодизації, яка включала три основні етапи: перша холодна війна, розрядка і друга холодна війна, яка тривала з кінця 1970-х до середини 1980-х років. Ця схема підкреслювала складний та непрямолінійний характер біполярного протистояння у другій половині ХХ століття.

Після розпаду СРСР та появи на політичній мапі світу Російської Федерації робота над темою холодної війни тривала. У російській історіографії проблематика та періодизація холодної війни ґрунтовно та структуровано була розглянута в монографії В. Батюка та Д. Євстаф'єва.

Дослідники вважають, що холодна війна була феноменом повоєнного періоду та розглядають її початок не як конкретний момент, а як процес, що вже назрівав. Вони виокремлюють чотири ключові періоди. Перший період вони називають «важким партнерством», коли сили намагалися знайти прийнятну формулу поділу сфери впливу у світі після війни. Він тривав від

Тегеранської конференції (листопад–грудень 1943 р.) до завершення Потсдамської конференції (липень–серпень 1945 р.), коли стало зрозуміло, що робота між союзниками неможлива. Офіційне завершення цього етапу вони датують осінню 1945 р., після капітуляції Японії.

Другий період, «латентно-конфронтаційний», тривав з кінця 1945 р. до березня 1947 р., коли була оголошена «Доктрина Трумена». У цей час відносини між СРСР і Заходом ще не досягли критичної напруженості, і тривали переговори про перерозподіл сфери впливу. Захід не був єдиним блоком, і цей період можна розглядати як «холодний світ».

Третій етап – «активно-конфронтаційний» – розпочався навесні 1947 р. і завершився Берлінською кризою влітку 1948 р. Саме тоді почалася відкрита конфронтація між СРСР і Заходом у військово-політичній площині, хоча військовий аспект ще не домінував. Цей етап Батюк і Євстаф'єв вважають початком Холодної війни, хоча остаточно структура міжнародних відносин ще не була сформована, і конфлікт міг бути зупинений.

Четвертий період характеризується остаточною інституціоналізацією системи холодної війни. Він почався з радянської блокади Західного Берліна в середині 1948 р. і тривав до вторгнення Північної Кореї в 1950 р. Після цих подій примирення між СРСР і Заходом стало неможливим, а конфлікт переріс у глобальне протистояння [2, с. 182–185].

Однак очевидно, що проблематикою холодної війни займалися не лише радянські та російські дослідники. Значний прогрес у вивченні цієї теми належить представникам західної академічної спільноти, зокрема американським та європейським дослідникам. Західна школа представляє два основні підходи вивчення холодної війни – традиційний (ортодоксальний) та ревізійоністський.

Традиціоналісти покладають відповідальність за холодну війну на Радянський Союз. Згідно з цим поглядом, Сполучені Штати лише реагували на радянську експансію. Яскравим представником традиційної інтерпретації є Артур Шлезінгер. Він називає холодну війну «імовірно смертельним антагонізмом, що виник після Другої світової війни, між двома жорстко ворожими блоками, одним з яких керував Радянський Союз, іншим – Сполучені Штати» [3, с. 22–52]. Історик бачить першопричини холодної війни в надмірній паранойі Сталіна та прихильності росіян до безкомпромісної ленінської ідеології. Шлезінгер вважав, що Сполучені Штати мало що могли зробити, щоб змінити перебіг подій. Він визнає, що Росія мала великі проблеми з відновленням і побоювання щодо безпеки, що американська політика іноді була жорсткою. Але відповідальність за повоєнне протистояння він покладає безпосередньо на Москву. Шлезінгер виділяє ряд подій, які сприяли ескалації напруги: ялтинська конференція (лютий 1945 р.): попри зовнішню згоду, вона виявила глибокі розбіжності; смерть Рузвельта (квітень 1945 р.): втрата лідера, який міг підтримувати Сталіна; атомне бомбардування Японії (серпень 1945 р.): посилювало враження СРСР.

За Шлезінгером, «точкою неповернення» став вихід Молотова з Паризької конференції 2 липня 1947 року, коли СРСР відкинув план європейської реконструкції. Американський дослідник вважав, що «коли Молотов, привізши з собою до Парижа вісімдесят дев'ять технічних спеціалістів і проявивши початковий інтерес до проекту реконструкції Європи, отримав гарячий спалах з Кремля, засудив всю ідею та вийшов з конференції. Протягом наступних п'ятнадцяти років холодна війна вирувала безперервно, переходячи з історичної неоднозначності в царство добра і зла...» [3].

На противагу традиціоналістам, ревізійоністи заперечують те, що лише Радянський Союз був відповідальним за початок глобального протистояння. Натомість стверджується, що розвиток холодної війни був результатом взаємної підозри та реакції двох наддержав одна на одну [4].

Авторитетним представником цього підходу є професор Єльського університету Джон Льюїс Геддіс. Дослідник пов'язує початок холодної війни з кількома знаковими подіями, що відбулися в 1946 р.: промова Сталіна у Великому театрі 9 лютого 1946 р.; «Довга телеграма Кеннана» 22 лютого 1946 р.; Фултонська промова Черчилля 5 березня 1946 р. Отже, Дж. Геддіс стверджує, що протягом 1946 р., практично зникли навіть залишки попередньої довіри між колишніми союзниками. Проте і у 1946 р., і в 1947 р. події ще можна було спрямувати в інше русло, замінивши «холодну війну» настільки ж «холодним миром». Однак, на думку автора,

радянська блокада Західного Берліна в 1948 р. остаточно виключила таку можливість і запустила маховик холодної війни на повні оберти [5].

Європейські історики наполягають, що глобальне протистояння обмежується лише американо-радянськими відносинами. Значний внесок у розширення тематики дискусії зробив британський історик Д. Уотт. У своїй статті «Переосмислення холодної війни: Лист до британського історика» він висловлював занепокоєння щодо монополії американських істориків на дослідження холодної війни, неісторичності їхнього підходу, що зосереджувався на пошуку винних, а не на розумінні процесу, та впливу цих тенденцій на британських дослідників. Уотт зазначав, що американська історіографія говорить більше про розвиток американського мислення, ніж про саму холодну війну.

Уотт привернув увагу до таких аспектів конфронтації, які могли б поглибити дослідження цієї теми. Він запитував, чи варто розглядати холодну війну так само, як історики говорять про Столітню війну або Пунічні війни між Римом і Карфагеном [6]. Британський науковець також цікавився, яким було географічне охоплення конфлікту, хто був воюючими сторонами, а хто залишався нейтральним, і чи завершилася холодна війна, а якщо так, то коли і як.

У результаті Уотт запропонував поділ на три окремі «холодні війни». Перша тривала з 1947 до 1955 року, починаючись із доктрини Трумена і завершуючись Женевською конференцією. Друга охоплювала період з 1958 до 1963 року, від «ультиматуму» Хрущова до підписання Договору про заборону ядерних випробувань. Третя почалася з інтервенції США у В'єтнамі в 1964 році і завершилася дипломатичними угодами 1969–1973 років, включно з Паризькими та Гельсінськими угодами 1975 року, які Уотт вважав формальним закінченням «третьої холодної війни» [6].

На окрему увагу заслуговує погляд Генрі Кіссінджера. Він був 56-м державним секретарем США та 8-м радником президента з питань національної безпеки. Окрім того, що він вважається одним із найвпливовіших прихильників реалістичного погляду на міжнародні відносини, важливо те, що він був безпосереднім учасником і творцем тих подій. Тому врахування його бачення дасть змогу краще зрозуміти мотиви політичних діячів у період холодної війни.

Генрі Кіссінджер приділяє більше уваги з'ясуванню мотивів учасників подій замість того, щоб звинувачувати ту чи іншу сторону у розв'язанні конфлікту. На його думку, зростання напруги серед недавніх партнерів відбулося через те, що вони поставили перед собою занадто різні цілі. З одного боку, Сталін хотів отримати нові території як винагороду за величезні людські та матеріальні жертви Радянського союзу. З іншого боку, Черчилль протистояв територіальній експансії СРСР та намагався не допустити домінування Радянського Союзу на території Центральної Європи. Натомість новообраний президент Сполучених Штатів Гаррі Трумен докладав зусиль, аби втримати єдність між переможцями, однак йому не вдалося цього зробити. Як наслідок – розпочалося протистояння між Сполученими Штатами та Радянським Союзом [7].

Отже, розглянувши позиції різних дослідників, можна зробити певні висновки. По-перше, проблема періодизації холодної війни передбачає попереднє визначення хронологічних меж конфронтації, а також прояснення самого терміна «холодна війна». По-друге, радянсько-російський та ортодоксальний погляди ставили питання «Хто винен?». Це зумовлено тим, що за допомогою історії держава намагалась виправдати агресію щодо опонента. Тому й періодизація формувалась на основі «винуватості» опонента. Наприклад, усі періоди в баченні радянських, а згодом і російських дослідників ґрунтувались на тому, що кожен новий період був спричинений діями Сполучених Штатів.

По-третє, незважаючи на те, що на початку доби конфронтації американська історіографія також обслуговувала інтереси держави, вона все ж таки змогла трансформуватися. Як наслідок – зазнав змін не лише ортодоксальний підхід, а з'явився новий – ревізійністський. Проте позиція ревізійністів також не була однорідною. Одні дослідники вважали, що у початку холодної війни винен американський імперіалізм, а не радянський комунізм. Були представники, які пішли далі та замінили питання «Хто винен?» на «Як так сталося?». Наприклад, Д. Уотт запропонував фокусувати увагу на історичному підході до вивчення холодної війни, а Генрі Кіссінджер із реалістичного погляду аналізував інтереси та мотиви сторін.

Abstract. This article is dedicated to the analysis of the periodization of the Cold War – a global confrontation between the United States and the Soviet Union in the second half of the 20th century. The paper examines the main approaches to dividing the Cold War into key phases, considering the political, economic, and military aspects of the conflict. Special attention is given to three approaches to periodization: Soviet-Russian, traditional Western, and revisionist.

The article aims to systematize these approaches based on the positions of various researchers and to describe the critical points where their views diverge the most. The article seeks to deepen the understanding.

Keywords: Cold War, USA, USSR, periodization.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Яковлев А. Я. От Трумэна до Рейгана. Доктрины и реальности ядерного века. Москва: Молодая гвардия, 1985.
2. Батюк В., Евстафьев Д. Первые заморозки. Советско-американские отношения в 1945–1950 гг. Москва, 1995. 253 с.
3. Schlesinger A. M. (Jr.). Origins of the Cold War. *Foreign Affairs* 46 (October 1967): 22–25, 26–27, 28–30, 31–32, 34–35, 42–47, 48–50, 52. (Copyright 1967 by Council on Foreign Relations, Inc., New York).
4. Ólafsson J. The Evolving Interpretations of the Origins of the Cold War. 40 p.
5. Gaddis J. L. The Cold War: A new history. New York: Penguin Books, 2007. 333 p.
6. Watt D. C. Rethinking the Cold War: a Letter to a British Historian. *The Political Quarterly*. 1978. Vol. 49, № 4. P. 446–456.
7. Кіссінджер Г. Дипломатія / пер. з англ. М. Гоцацюк, В. Горбатько. Київ: КМ-БУКС, 2023. 864 с.

УДК 331.101.3:338.23

БАГАТОРІВНЕВІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРНА ОСОБЛИВІСТЬ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

В. В. Парчевська, І. Г. Паніна

Анотація. У статті розглянуто післявоєнне відновлення як частину миробудівництва. Методологія дослідження складається з комплексу взаємопов'язаних сучасних загальнонаукових і спеціальних методів та підходів: структурно-функціональний аналіз рівнів постконфліктного відновлення держав; PEST-аналіз вимірів розбудови миру; метод кейсів з метою ілюстрації успішних прикладів післявоєнного відновлення; метод матриць для систематизації можливих релевантних заходів під час післявоєнного відновлення; метод узагальнення для надання рекомендацій із подальшої розробки теми в контексті зовнішньої політики України.

Ключові слова: розбудова миру, післявоєнне відновлення, війна, PEST-аналіз.

Миробудівництво є доволі широким поняттям. Воно охоплює заходи зі встановлення та підтримки миру в різних галузях суспільної діяльності. Розбудова миру надає механізми функціонування держави з моменту імплементації мирної угоди між сторонами конфлікту. Невід'ємною частиною миробудівництва є післявоєнне відновлення, що є складним багатокомпонентним феноменом і впливає на всі можливі процеси в державі після війни.

І вітчизняні, і закордонні автори розглядають теоретичні парадигми встановлення та підтримки миру [1–2] й окремі ознаки миробудівництва – сталість [3], перспективи відновлення окремих галузей, наприклад, промисловості та енергетики [4–5]. Утім реалізація комплексних заходів із післявоєнного відновлення недостатньо досліджена. З огляду на це публікація присвячена багаторівневості як особливості відновлення після збройного конфлікту.

У контексті розбудови стабільного тривалого миру доцільно виділити три рівні постконфліктного відновлення держав.

1. Регіональний (міжнародний): взаємодія державного актора, що перебуває в післявоєнній кризі, із закордонними партнерами, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями. Цей підхід включає як співпрацю двох і більше акторів на рівні регіону, що складається з кількох держав, так і мультилатеральне співробітництво із залученістю великої кількості акторів з усього світу. Природно, що тематика спільних ініціатив залежить від потреб постраждалої від війни держави та зацікавленості партнерів у сприянні забезпеченню цих потреб.

Вдалим прикладом ініціативи розбудови миру на міжнародному рівні є укладання в 1991 році Паризьких угод, за результатами яких у 1992–1993 рр. було реалізовано миротворчу операцію з перехідної влади ООН у Камбоджі (UNTAC). Метою цієї операції з підтримки миру стало